

↓ Recension

Ethics in a pandemic response: An Anthology from the Swedish National Council on Medical Ethics (SMER).
SMER, 2025:2.

DET KOLLEKTIVA MINNET av coronapandemin börjar i viss mån blekna: De dagliga presskonferenserna, de otaliga graferna och kartorna över smittspridningen, det utdragna distansarbetandet, de sjuka och de döda. Vi minns, men upplevelser och erfarenheter sjunker undan och vi betraktar det på avstånd. Hot av annan karaktär tränger sig på och samtalet fylls nu framför allt av diskussion om kriser som orsakas av att någon avsiktligt vill skada oss: krig, politisk destabilisering och terrorism.

Sällan har väl etiska och politisk-filosofiska överväganden fått en så central plats i samhällets beslutsfattande och offentliga debatt som under coronapandemin. En avgjord fördel med att ha några års distans till pandemin är att det är lättare att se nyktert på saker och ting. Det är en förutsättning för att vi ska kunna förbereda oss någorlunda inför framtida, liknande kriser. Som många påpekat är inte frågan *om* nya pandemier kommer, utan *när*.

I den andan presenterade Statens medicinsk-etiska råd (Smer) i höstas en skrivelse till regeringen med titeln »Stärk den etiska beredskapen inför framtida kriser». Smer är ett rådgivande organ tillsatt av regeringen. Det har funnits sedan 1985 och innehåller representanter från de politiska partierna och ett antal sakkunniga inom olika ämnen som etik, juridik och medicin. Redan under pågående Coronapandemi var Smer aktiva i debatten och arrangerade bland annat ett antal webinarier. Nu, i efterhand, pekar man på att avsaknaden av »etisk medvetenhet» ledde till diverse oönskade effekter, bland annat missnöje med myndighetsbeslut, prioriteringar som varierade mellan regioner, och oändamålsenliga föreskrifter. Därför lägger Smer nu

fram förslaget om stärkt etisk beredskap. I korthet föreslår Smer ett etiskt ramverk som bygger på väletablerade medicinsk-etiska principer: *Människovärde; Minimering av skada och främjande av välbefinnande; Personlig integritet, frihet och självbestämmande; Rättsvisa och jämlikhet; Solidaritet*. Dessa »etiska värden och principer» ska »beaktas systematiskt och konsekvent». Det är med andra ord en i grunden principlistisk ansats efter Beauchamp & Childress' (2019) modell, med de för- och nackdelar en sådan ansats innebär.

Idén om etisk beredskap bygger alltså på den rimliga tanken att man bäst för samtal om krisetik i situationer när det inte råder kris. Som ett led i detta samtal publicerar Smer parallellt med skrivelsen om etisk beredskap en antologi på engelska med titeln *Ethics in a pandemic response* (Smer 2025:2). Den innehåller nio kapitel av sammanlagt 12 författare, av vilka många deltog i Smers olika seminarier i samband med pandemin, och en del även i den offentliga debatten då. Antologin har redigerats av Smers generalsekreterare Lotta Eriksson tillsammans med två av rådets medlemmar, Göran Collste och Mikael Sandlund – de två sistnämnda bidrar också med kapitel. Antologin är tillgänglig för gratis nedladdning.

Kapitlen har ganska olika karaktär och de medverkande har varierande bakgrund både vad gäller roller (beslutsfattare, forskare, filosofer) och geografiskt ursprung. Därför blir det ett brett spektrum av ämnen som täcks in, från traditionell analys av etiska principer och granskningar av om myndighetsbeslut var förenliga med gällande ramverk, till mer personliga reflektioner kring hur vissa beslut fattades i pandemins tidiga fas. Det är värdefullt, inte minst mot bakgrund av att Sveriges agerande under pandemin framhölls som på flera sätt avvikande från hur andra länder hanterade situationen. Flera av kapitlen verkar vara skrivna under pågående pandemi – det finns ytterst få referenser efter 2023, och ett författarpär (Lena Wahlberg och Nils-Erik Sahlin) har en brasklapp att deras text skrevs och korrekturlästes 2023 och att det inte var möjligt att ha med nyare publikationer eller behandla utvecklingen sedan dess. Det här är både bra och dåligt. Å ena sidan ger det en inblick i vilka tankar som låg på bordet då. Å andra sidan hade diskussionen kunnat bli djupare och bredare om nyare material hade diskuterats. Som bidrag till förbättrad etisk beredskap hade det ökat värdet av antologin.

Dave Archard är filosof och tidigare ordförande för Nuffield Council for Bioethics, en oberoende rådgivande organisation i Storbritannien vars roll delvis liknar Smers. I sitt kapitel formulerar han grunderna för etisk beredskap – i stort sett enligt samma modell som Smer förordar. Han gör så mot bakgrund av erfarenheterna från Storbritannien, där han menar att regeringen under pandemin bara verkade hålla sig med *en* moralregel, nämligen att »the right thing to do was whatever produced the greatest overall benefit in terms of lives saved» (s. 33) – en ganska grov form av utilitarism, med andra ord. Etisk beredskap kräver ytterligare, andra principer: respekt för individers rättigheter och att man tar hänsyn till rättviseaspekter. Dessutom måste de moraliska principerna vara tydliga, det ska finnas procedurer, regler och institutioner på plats så att de etiska ställningstagandena är tydliga samt att regeringen inser att etiken behöver vara en integrerad del av beslutsfattande och också aktivt involvera allmänheten, enligt Archard.

Ingemar Sandlund och Mikael Engström menar att utilitarism och utilitaristiska filosofer (läs: Torbjörn Tännsjö) påverkat myndigheternas rekommendationer också i Sverige. I ett kapitel som i stor utsträckning är en hyllning till läkarprofessionens insatser under pandemin hävdar de också att den etiska debatten om hälso- och sjukvårdssystemet och prioritering under pandemin kom att bli ganska grundläggande och i alltför stor utsträckning begränsades till frågor om prioritering av vem som skulle få tillgång till intensivvård. Dessutom menar de att debatten mest involverade professionella etiker och att »voices of the people» saknades. Det är en bild som kan ifrågasättas, och Sandlund och Engström gör inget försök att undersöka påståendet systematiskt.

Laura Palazzani, rättsfilosof och bioetiker från Italien, tar upp triage och fördelning av knappa resurser – och tar också hon avstånd från utilitarismen. Hon pekar på ett antal rekommendationer från olika europeiska medicinska sällskap och menar att dessa på utilitaristiska grunder förordade irrelevanta triagekriterier, till exempel ålder. På en ganska svårgenomtränglig prosa skriver hon att dessa kriterier »... deny the authentic meaning of justice, which recognises the dignity of every human being recognised as person without making extrinsic distinctions between lives with dignity or without dignity, lives with greater dignity or lesser dignity, based on conditions regarding quality

of life, number of years left to live, or productivity.» (s. 43). Nu kan det ju dock råda högst olika uppfattningar om vad som egentligen är »the authentic meaning of justice», och även om Palazzanis genomgång av rekommendationerna är upplysande kvarstår de normativa frågorna: Vilka kriterier är moraliskt relevanta, och vad gör att just de kriterier som råkar kategoriseras som »medicinska» har företräde?

Erica Falkenström diskuterar organisationsetik, och pekar på hur åtminstone vissa av de policydokument i form av riktlinjer för prioritering som togs fram under pandemin avvek från de principer som vanligtvis gäller, samtidigt som man hävdade att de var i linje med dessa.

Det är i detta spänningsfält frågorna hamnar: Ska krisetiken, både i hälso- och sjukvården och i andra sammanhang, vila på samma principer som gäller i vardagslag, även om de konkreta tillämpningarna kan se annorlunda ut? Eller ska vardagsetiken ersättas av något annat – det vill säga oförblommerad nyttomaximerande utilitarism? Ska man, för att låna en bild från Sunstein och Vermeule (2006), bygga in en konsekventialistisk »nödutgång» i en huvudsakligen deontologisk vardagsetik? Den sistnämnda tanken är inte ovanlig och förtjänar diskussion.

Göran Collstes kapitel behandlar fördelningen av vaccin mellan länder och olika länders medborgare. Coronapandemin saknade verkligen inte inslag av nationell chauvinism (»Vår hantering är bäst!» eller »Stäng gränserna!«). När vaccin blev tillgängligt, långt tidigare än någon förutsåg, uppstod frågan om hur det skulle fördelas inte bara mellan olika individer, utan mellan olika länder. Naturligtvis såg rika länder till att i första hand säkra den egna tillgången på vaccin. Men var det rätt? Nej, menar Collste. Samtidigt måste stater i viss mån prioritera den egna befolkningen. Han förordar därför en pragmatisk mellanväg som balanserar mellan å ena sidan allas rätt till vaccin, å andra sidan staters legitima plikter mot de egna medborgarna: Stater har rätt att prioritera de egna invånarna, men bara på villkor att pandemin inte har katastrofala effekter i de länder som inte har tillgång till vaccin. Ett sådant förhållningssätt – »global vaccine sufficientarianism» - ska komma till stånd genom samarbete mellan »WTO, WHO, COVAX, and other international and national stakeholders» (s. 77). (En del om hur sådant samarbete kan se ut i praktiken illustreras i ett kapitel skrivet av Europarådets Tesi Aschan och Laurence Lwoff.) Ambitionen

är lovvärd och principen sund. Men tyvärr ser utsikterna för att de ska tillämpas under nästa pandemi mycket mörka ut, inte minst mot bakgrund av Trumpadministrationens härjningar och USAs utträde ur WHO. Skillnaderna mellan ideala och praktiska normer blir minst sagt slående.

Coronakommissionen, som utvärderade Sveriges hantering av pandemin, ägnade inte särskilt mycket utrymme åt specifikt etiska frågor. Kommissionen saknade också akademisk meriterade etiker, vilket en av dess ledamöter, prästen Camilla Lif, påpekade i ett särskilt yttrande (SOU 2022:10: s. 685). Däremot innehåller Coronakommissionens betänkande naturligtvis mycket som förtjänar uppmärksamhet ur etisk synvinkel. Lena Wahlberg och Nils-Eric Sahlin bidrar med just detta i sitt kapitel när de granskar Coronakommissionens hänvisningar till den så kallade försiktighetsprincipen. Kommissionens tolkning av försiktighetsprincipen är problematisk på flera sätt, och växlar mellan att framställas som å ena sidan tämligen vagt som ett »förhållnings-sätt», å andra sidan som ett entydigt imperativ att aktivt handla (snarare än att avvakta) i situationer med osäker eller ofullständig information. Det kan låta förståndigt – men det kräver såklart att man dels har en god uppfattning om vilka de relevanta handlingarna faktiskt är, dels att man vet något om konsekvenser av både handlande och avvaktande. Så var inte nödvändigtvis fallet under pandemin, och vad Wahlberg och Sahlins kapitel visar är om inte annat svårigheten med att hänvisa till en eller annan specifik princip för agerande i en mycket komplex verklighet.

I jämförelse med en del andra kapitel är Wahlberg och Sahlins bidrag relativt tekniskt. Det för fram till frågan vem som är den tänkta läsaren av den här antologin. En del av materialet är bearbetade versioner av sådant som publicerats i andra sammanhang, och i och med att bidragen är på engelska tänker man sig väl en internationell publik. Det är välkommet, inte minst som Sveriges agerande under pandemin blev föremål för stort intresse – för att uttrycka det mildt – i andra länder. Men för beslutsfattare är många av texterna för specialiserade, medan de möjligen är för ytliga för akademiker av facket. Som helhet är antologin läsvärd framför allt som tidsdokument.

Ett kapitel hamnar dock på helt rätt nivå: Ulrika Björksténs om hur vetenskapsjournalistikens roll radikalt förändrades under pande-

min. Hon beskriver hur vetenskapsjournalistens »business as usual» löper längs två spår. Längs det ena spåret följer man den vetenskapliga frontlinjen och blickar ganska långt framåt, och diskuterar då ofta tentativ kunskap. På det andra spåret redogör man för vad etablerad vetenskaplig kunskap kan säga om viktiga samhällsfrågor – till exempel klimatet. Pandemin tvingade fram en hopkoppling av dessa spår och nya sätt att arbeta, under stor tidspress. Vetenskapsredaktörer arbetar normalt inte med ren nyhetsjournalistik. Myndigheternas presskonferenser, som vanligtvis är ganska smala tillställningar, blev plötsligt en kanal med större publik än medierna som var satta att bevaka dem, vilket förändrade villkoren för journalisterna. Björkstén är också självkritisk när hon diskuterar hur journalistiken i viss mån inte hängde med i att bevaka vaccinutvecklingen, som gick mycket fortare än liknande projekt i det förflutna, och i hur expertis hanterades: Bland akademiska ämnen uppmärksammades humaniora i anmärkningsvärt liten omfattning, och frågor som borde ha ställts till etiker ställdes i stället till medicinare. Björkstén skriver föredömligt klart och här finns mycket att tänka på för akademiker som engagerar sig i det offentliga samtalet.

Till sist, det kapitel som nog flest läsare kommer att bli besvikna på: Anders Tegnells »Ethics in a pandemic – some personal reflections». Dåvarande statsepidemiologen Tegnells ställning och roll under pandemin var exceptionell, och det är svårt att dra sig till minnes när en enskild tjänstemans agerande hade större betydelse för samhälleliga beslut med mycket långtgående konsekvenser för människors liv, välbefinnande och autonomi (bland mycket annat). Hans egna erfarenheter och överväganden är därför högintressanta. Och visserligen får vi en bild som visar åtminstone en del av den komplexitet och kunskapsosäkerhet som Tegnell och Folkhälsomyndigheten stod inför under pandemins olika faser, särskilt inledningsvis. Men på det hela taget är kapitlet en besvikelse. Redogörelserna är ganska svepande och de utlovade personliga reflektionerna lyser i stort sett med sin frånvaro. Det är synd. →

Per Sandin

Referenser

- BEAUCHAMP, TOM OCH CHILDRESS, JAMES (2019). *Principles of Biomedical Ethics 8th ed.* Oxford: Oxford University Press.
- STATENS MEDICINSK-ETISKA RÅD (SMER) (2025). *Stärk den etiska beredskapen inför framtida kriser*. Dnr Komm2025/00528. <https://smer.se/wp-content/uploads/2025/10/skrivelse-etisk-beredskap-20251008.pdf>. (Nedladdad 2026-01-16).
- SUNSTEIN, CASS R. OCH VERMEULE, ADRIAN (2006). »Is capital punishment morally required?». *Stanford Law Review*, vol. 58, ss. 703–750.
- SOU 2022:10. Coronakommissionen. *Sverige under pandemin. Volym 2: Förutsättningar, vägval och utvärdering*.